

ՀԱՅ-ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԱՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

ՄԵԼԱԴԱ ԱՂԱԲԵԿՅԱՆ

Ուրարտական արձանագրությունների լեզվի և ժամանակակից այս կամ այն լեզվական միավորի միջև տարբեր ազգերի ներկայացուցիչների կողմից մերձավոր ցեղակցության որոնումները չեն դադարում: Քիչ չեն նաև նրանց հակադրվողները, ովքեր կտրականապես մերժում են նմանատիպ մերձավորությունների առկայությունը: Հայաստանում այս վեճը, որ հին արմատներ ունի, գիտականորեն ապացուցված, համոզիչ լուծում դեռ չի ստացել, կարծում ենք՝ համապատասխան մասնագետների (լեզվաբան, հնագետ, պատմաբան, սեպագրագետ և այլն) ուժերի համախմբման բացակայության, տվյալների սակավության, տեսակետների անհամատեղելիության պատճառներով: Այս հոդվածում ուրարտերեն եզրույթը օգտագործում ենք լոկ որպես Վանի թագավորության մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակի սեպագիր արձանագրությունների լեզվի պայմանական անվանում:

Լեզուների առնչակցությունները (ցեղակցական, փոխազդեցական և այլն) ինչպես հայտնի է, ուսումնասիրվում և բացահայտվում են պատմահամեմատական մեթոդով, որն առաջին հերթին հենվում է համեմատվող լեզուների պատմական հնչյունական օրենքների վրա: Տվյալ դեպքում, բնականաբար, նկատի են առնվում բացառապես հայերենի նախագրային շրջանի հնչյունական օրենքները, քանի որ ուրարտերենի սուղ տվյալները պատմական քննության հնարավորություն գրեթե չեն ընձեռում: Մեր քննարկումից դուրս են, իհարկե, ընդհանրապես հայերենի՝ ժամանակագրորեն անհամատեղելի փոփոխությունների օրինաչափություններն անտեսված, այսպես կոչված, «ստուգաբանությունները»:

Լեզվում յուրաքանչյուր հնչյունական օրենք գործում է որոշակի օրինաչափություններով և որոշակի ժամանակահատվածում: Մակայն դրանց գործառման ոչ ճիշտ ընկալման հետևանքով, որ հատուկ է հատկապես ոչ լեզվաբան հետազոտողներին, հաճախ կատարվում են սխալ ստուգաբանություններ, հակասական եզրակացություններ: Նրանք անփույթ մոտեցում են ցուցաբերում ինչպես այդ օրենքների հարաբերական ժամանակագրությանը, այսինքն՝ ժամանակի առումով դրանց հաջորդականությանը, այնպես էլ դրսևորման պայմաններին: Աղյուներում՝ այդպիսի ուսումնասիրությունների հեղինակները, միաժամանակյա գործառություն վերագրելով իրարամերժ հնչյունական անցումների և, անտեսելով դրանց կանոնական յուրահատկությունները, մեզ են ներկայացնում անհամոզիչ եզրահանգումներ:

Այսպես. եթե ընդունենք, որ Հայկական լեռնաշխարհում Վանի թագավորության շրջանում (մ. թ. ա. IX–VI դարեր), ասենք, նախագրային հայերենին հատուկ բառասկզբի *p>h, Մ հնչյունափոխությունը դեռ չէր

կատարվել, ինչպես որոշ հետազոտողներ են կարծում, ապա ի նչ բացատրություն կարող են ունենալ իրենց իսկ նշած հայ-ուրարտական հետևյալ համապատասխանությունները՝ ուր. paՆi/a=ne – հայ. պախրե, ի [ուր. ^(GUD)paՆa/ini(e) «խոշոր եղջերավոր անասուն», հմմտ. հայ. պախրե¹, ուր. par- [par(u)- «քշել (անասուն), տանել (գերիներ)»] – հայ. հեռ-աց-ուց-ան-եմ -, *per-: Իսկ ուր. pile [pili(e) «ջրանցք», խուռ. Pala] բառի դիմաց, հայերենում միաժամանակ առաջարկվում է անգամ ն՝ պեղ-եմ, ն՝ հեղ-եմ (*bel / *pel) արմատային ձևերով ցեղակցական կապ: Մյուս կողմից էլ, հնդեվրոպականից հայերենին անցած բառակազմի *p-ն, որ ուրարտերեն արձանագրություններում, ըստ այսպիսի ստուգաբանություններ կատարողների, դեռ առկա է, հայերենում կորել է՝ ուր. pare-, par- «առ, մինչև» [pari(e) «մինչ»] – հայ. առ (հեռի) (*pors, *per) և այլն²: Այսինքն՝ եթե իսկապես ուր. p – հայ. h կամ Մ ընդհանրությամբ բառերն արդյունք են միայն հայերենում կատարված հետագա հնչյունափոխության, ապա հարց է առաջանում՝ ինչո՞ւ միևնույն դիրքում (բառասկիզբ՝ ձայնավորից առաջ = pV) մեր լեզուն հիշյալ մյուս բառերում էլ (պախրե, պեղեմ և այլն) այդ հնչյունափոխությունը չի կատարել: Չէ՞ որ հայերենի հնդեվրոպական արմատները՝ հնագույններից ամենից լավ պատմականորեն ուսումնասիրվածները, այս հարցում բացառություն չունեն, այսինքն՝ հ.-ե. *p – հայ. պ համապատասխանություն չկա³: Հիշենք, որ լեզվում հնչյունական օրենքները գործում են մեր կամքից անկախ՝ կուրորեն և ընդգրկում են տվյալ ժամանակահատվածում լեզվի ն՝ բնիկ, ն՝ փոխառյալ բառերը: Շեղումները՝ բացառությունները, ունեն իրենց բացատրությունները: Միննույն լեզվում երկակի դրսևորումները, ինչպես օրինակ՝ վերը նշված տվյալները (պախրե, պեղեմ, բայց՝ հեղեմ, հեռի, առ), հիմնականում տարբեր ժամանակահատվածների ծնունդ են: Այսինքն, ինչպես հնդեվրոպաբաններն են գտնում, պ-ով սկսվող բառերը հին հայերեն են թափանցել ավելի ուշ՝ այդ դիրքում *p>h, Մ օրենքի գործառությունը դադարելուց հետո միայն:

Կարելի էր ենթադրել, որ միևնույն արմատին հանգող այսպիսի տարբերակները հնագույն հայերենում առաջացել են այս կամ այն բարբառի հնչյունափոխական օրենքների համաձայն և միայն հետագայում են մտել գրական լեզու՝ գրաբար: Սակայն հիշյալ դեպքում փաստերը դա չեն հաստատում, քանի որ ն՝ վաղնջահայերենում (մոտ մ. թ. ա. III – մ. թ. ա. II հազարամյակներ), ն՝ հնագույն հայերենում (մոտ մ. թ. ա. II – մ. թ. ա. I հազարամյակներ), որը, հավանաբար, արդեն ուներ որոշ բարբառային

¹ Միջակ փակագծերում և մեր կողմից տրվող ուրարտական տվյալները բերվում են ըստ Ն. Վ. Հարությունյանի «Корпус урартских клинообразных надписей» (Ереван, 2002) աշխատության:

² Տե՛ս Մ. Այվազյան. Ուրարտերեն - հայերեն. բառապաշար և պատմահամեմատական քերականություն, Երևան, 2008, էջ 36:

³ Տե՛ս Ա. Մեյե. Դասական հայերենի համեմատական քերականության ուրվագիծ, Ժնև, 1988, էջ 23:

տրոհվածություն, *p - հայ. պ համապատասխանություն չի վերականգնվում⁴:

Ավելի բարդ ու խճճված իրավիճակներ են առաջանում, երբ տվյալ հնչյունական օրենքի գործառնման յուրահատկությունները հետազոտողի համար ամբողջովին բացահայտված չեն լինում: Այս դեպքում վրիպում են անգամ լեզվաբան մասնագետները, ինչպես օրինակ՝ հայերենի նախագրային շրջանի (հնդեվրոպական) երկշրթնային շփական *խ > հայ. գ, երկշրթնային հպական *bh, *b, *p > հայ. Վ/ու/վ օրենքների վրա հենվող ստուգաբանությունների ժամանակ է դա ի հայտ գալիս:

Հնդեվրոպական ծագումով հայերեն որոշ բառերում *խ > գ անցում տեղի չի ունեցել: Այս երևույթի բացատրությանն ուղղված մեկնաբանությունները, կարծում ենք, համոզիչ չեն: Մեր կատարած հետազոտության արդյունքները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ նախագրային շրջանի հայերենում *խ շրթնային բաղաձայնը գ-ի չի վերածվել միայն մի դեպքում. երբ այն բառամիջում նախորդել է շրթնային ձայնավորի (օ, ու), ինչպես՝ *g^uoխ-, -os > կով, -ոյ, -ու, բայց՝ *g^uoխ-io > կոզի «կարագ», *reխ-, os > արեւ, -ու, բայց՝ *reխ-i > արեգ, -ի⁵: Այս հնչյունափոխությունը, բնականաբար, նախորդել է *bh, *b, *p > Վ/ու/վ օրենքին, քանի որ վերջինս, ամենայն հավանականությամբ, առաջացել է հենց *խ > գ անցման հետևանքով՝ հայերենի բաղաձայնական համակարգում Վ/ու/վ-ի, այսպես ասած, կորցրած դիրքերը (այն պահպանվել էր միայն *օ, *ա-ից առաջ) վերականգնելու պահանջով (ըստ «համակարգում դատարկ վանդակների» տեսության): Մրա վկայությունն է ն այն, որ հայերենի նախագրային շրջանի փոխառություններում *b, *p-ից ծագող հայ. Վ/վ-ն այլևս գ չի դառնում (հմմտ. ակկադ. kabsu – հայ. քաւշ «արու այծ», ակկադ. ʿalappu(m) «հագնել» – հայ. հալավ ն այլն)⁶: Հետևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ հայ-ուրարտական շփումների ժամանակ, այսինքն՝ առնվազն մ. թ. ա. 2-րդ հազարամյակից ի վեր, հայերենում այլևս *խ>գ անցում տեղի չի ունեցել: Ուրեմն, եթե անգամ ենթադրենք, որ, օրինակ, Գեղա(ր)քունի բառի առաջին վանկը ինչ-որ ժամանակ ուր. ʃeliku(ni) // ʃelikuՆի տեղանվանը նմանվող արտասանություն է ունեցել, ապա հայերենում առկա փոփոխությունը (*խ>գ) կարող էր կատարվել մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակից առաջ: Մինչդեռ ուրարտացիները կամ հարևան այլ ժողովուրդներ այդ բառակերպարունակել են պահպանել իրենց արտասանությամբ, որ փոխառությունների դեպքում հաճախ հանդիպող երևույթ է: Բացի այդ, առնվազն մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակից ի վեր հայոց լեզու թափանցած օտար բառերում *խ>գ անցում այլևս չի դիտվում (հմմտ. Վահագն, Վահե, Երուանդ,

⁴ Տե՛ս Գ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Հայոց լեզվի պատմություն, Երևան, 1987, էջ 25, 227, 253:

⁵ Տե՛ս Մ. Աղ ա բ ե կ յ ա ն. Հայերենի համեմատական հնչյունաբանության հարցեր.– Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր, Երևան, 1998, էջ 70:

⁶ Մ. Աղ ա բ ե կ յ ա ն. Հայերենում *bh, *b, *p > Վ(վ, ու) հնչյունափոխությունը ն նրա ժամանակագրությունը.– Հայագիտության և գուգադրական լեզվաբանության հարցեր, պր. Բ, Երևան, 2002, էջ 95–100:

Վաղարշակ⁷: *Բնականաբար, հարց է առաջանում. ինչպե՞ս կարող էր միննույն ժամանակահատվածում հայերենը բառի նույն դիրքում (բառասկզբ՝ ձայնավորից առաջ) կատարել և՛ իւ>զ, և՛ իւ>վ հնչյունափոխություններ (հմմտ. juelikuni // juelikuՆի > Գեղա(ր)քունի, Biaina > Վան, -այ):*

Վերն սասցինք, որ նախագրային շրջանի հայերենում տեղի է ունեցել *bh/*b,*p > v/վ/ու հնչյունափոխություն: Բայց, ինչպես երևում է, ոչ բոլորին է հայտնի, որ այդ օրենքը չի գործել բառասկզբում (*bh/*b > հայ. բ, իսկ *p > հայ. ք/չ, Մ), *r, *l, *m ձայնորդներից հետո և *sp/*zb կապակցություններում: Ուրեմն՝ բառասկզբում վ և նշված մյուս դիրքերում բ/պ ունեցող բառերը հայերենում հիշյալ օրենքների դադարելուց հետո կատարված օտար փոխառություններ են: Դժվար է ասել, թե երբ է սկսվել դրանց մուտքը հայոց լեզու, սակայն մի բան պարզ է՝ Հայկական բարձրավանդակում ուրարտական տիրապետության ժամանակ ձայնեղ երկշթնային և՛ հպական (b), և՛ շփական (v/w) հնչյունները, որ ուրարտերենում միննույն սեպագիր նշանով են (b) վկայված, հայերենում արդեն տարբերակված են եղել: Դա երևում է հատկապես տեղանունների հայ-ուրարտական համապատասխանություններում՝ ուր. ZabaՆa ~ հայ. Ջաւախ-ք, Abuni ~ Հաւնունիք, -ebani ~ -եւան (Իջեւան) և այլն, ինչպես նաև՝ ուր. Abiliani ~ հայ. Աբեղեւանք, QabiluՆi ~ Գաբեղանք, այլև՝ baba «լեռ, բլուր» ~ բաբայ «բլուր», burgana(ni) – բուրգն և այլն⁸: Հասկանալի է, որ այս տեղանուններից բառամիջում v-ով հայերեն ձևերն ավելի հին են, քան այդ նույն դիրքում բ ունեցողները, որոնք այդ օրենքին չեն ենթարկվել: Ուրեմն՝ հայերենին բնորոշ բառամիջի *bh/*b,*p > v/վ/ու հնչյունափոխությունն առնվազն մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակի սկզբներից այլևս տեղի չէր ունենում: Ինչ վերաբերում է բառասկզբին՝ վերն արդեն նշեցինք, որ այդ դիրքում նախագրային հայերենում առհասարակ *bh/*b,*p > v/վ/ու հնչյունափոխություն չի կատարվել: Հետևաբար՝ ոչ թե հետագայում, այլ հենց մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակի սկզբում ուր. ^{KUR}Biaina երկրի անունը հայերեն հնչել է Վ/ւան//Վ/ւանա(j), իսկ թե ուրարտակա՞ն արտասանությամբ է պայմանավորված բառասկզբի b գրությունը, թե սեպագրությա՞ն յուրահատկությամբ, դժվար է ասել: Մինչդեռ անգամ լեզվաբանների աշխատանքներում նշվում է, որ ^{KUR}Biaina երկրի անունը արտացոլված է հայ. Վան տեղանվան մեջ, այնինչ իրականում հակառակն է կատարվել: Ավելին, ելնելով ուրարտերեն գրությունից (bia-), կարելի է ենթադրել, որ այն ունեցել է տեղի՝ Վասպուրականի հայերեն բարբառին բնորոշ արտասանություն՝ Վ/ւ@ն//Վ/ւ@նա (այս մասին ստորև):

Նշված օրենքների գործառնան յուրահատկություններն ու հարաբերական ժամանակագրությունը վերականգնելով՝ վերանում են դրանց հետ կապված հայ-ուրարտական ստուգաբանություններում առկա հակասությունները, այսինքն՝ ուր. իւ, ք, բ - հայ. v/վ/ու, բ, պ, փ համապատասխանությունների դեպքում, օրինակ, հարց չի առաջանում՝ իսկ ինչո՞ւ հայերենում

⁷ Տե՛ս Հ. Աճ ա ո յ ա ն. Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 1–5, Երևան, 1942–1962:

⁸ Մ. Աղ ա բ ե կ յ ա ն. Հայերենում *bh, *b, *p > v(վ, ու) հնչյունափոխությունը և նրա ժամանակագրությունը, էջ 95–100:

ուրարտական այդ հնչյունները չեն դառնում գ, կամ բառի միևնույն դիրքում ուր. խ-ին հայ. վ, իսկ գ-ին գ է համապատասխանում և այլն:

Մենք անդրադարձանք միայն մի երկու դեպքի, երբ հայերենի նախագրային շրջանի հնչյունական օրենքների ոչ ճիշտ ընկալման հետևանքով կատարվում են սխալ ստուգաբանություններ և համապատասխան եզրահանգումներ: Երբեմն այդպիսի սխալը, նույնիսկ հանրության ըմբռնմամբ, այնպիսի կարծրատիպ է դառնում, որ ցանկության դեպքում անգամ դժվար կլինի, կարծում ենք, դրա ուղղումը: Ինչպես ասենք՝ արդոք ք կկարողանանք այսուհետ ազգովի երգել «Էրեբունի դարձած իմ Երևան...»: Մա, իհարկե, որպես օրինակ ենք նշում, քանի որ հնարավոր է՝ ընդհանրապես համեմատվող բառերը ծագումնաբանորեն միմյանց հետ կապ չունենան:

Ուրարտերենի և հայերենի տարածքային տարբերակների՝ բարբառների առնչակցությունների հարցին հաճախ ցուցաբերվել է կանխակալ մոտեցում՝ բացատրելով մեզնից 2-3 հազարամյակ առաջ հայերենի՝ այս կամ այն չափով բարբառային տրոհվածությունը Հայկական բարձրավանդակում: Հնարավոր է համարվել միայն հայերենում ուրարտական ենթաշերտային խիստ տեղայնացած, հիմնականում Վանի ավազանում, որոշ դրսևորում (հմմտ. ուր. Ն-ի ազդեցությամբ հայ. բարբ. հ>խ՝ խաց, խօքի, խիվանդ և այլն): Ի դեպ, այս մտայնությունը հետևանք է հայերի՝ որպես հնդեվրոպական ժողովրդի, Փոքր Ասիա՝ լոկ մ. թ. ա. 2-րդից 1-ին հազարամյակներում ներգաղթելու մասին վարկածի: Մակայն, չենք կարող չնկատել ուրարտերեն տեքստերում նաև հայերենի բարբառային յուրահատկությունների հետքեր:

Ուրարտերեն Biaina, Giarniani, Ziuquni տեղանուններում ia, iu հնչյունակապակցությունները դիտվում են որպես a, u ձայնավորների քմայնության գրավոր արտահայտում՝ Պ, Ֆ: Գ. Ջահուկյանը գրում է, որ Giarniani-ին, հավանաբար, ծագում է ուր. garini «բերդ, ամրոց (՝)» բառից, ապա փակագծում ավելացնում. «(հետաքրքրական է նշել, որ ia կապակցությամբ տրվում է քմայնացած ձայնավորը՝ որպես տեղական խոսվածքի հատկանիշ)»⁹: Հեղինակի ենթադրությամբ, պետք է կարծել, դա ուրարտերեն մի խոսվածք է եղել: Քմայնացման այդպիսի դրսևորում է առկա, ինչպես երևում է, նաև DiauՆi, Andiabe, Abianda տեղանուններում: Դժվար չէ նկատել, որ այդ բոլոր բառերում հետին շարքի ձայնավորի քմայնություն է դիտվում ձայնեղ բաղաձայնից հետո դիրքում: Այս հնչյունական յուրահատկությունը ուրարտերենին բնորոշ չէ, քանի որ հասարակ անուններում, այսինքն՝ բառապաշարում, այն ի հայտ չի գալիս: Մինչդեռ հատկապես Վասպուրականի և Սյունիք-Արցախի հայ բարբառային միավորներում ձայնեղ բաղաձայններից հետո ձայնավորների քմայնացումը (Աճառյանի օրենք), ինչպես հայտնի է, պատմական հնագույն հնչյունական օրենքներից է, որ մոտավորապես միջին դարերից ի վեր դադարել է

⁹ Բ. Ն. Առաքելյան, Գ. Բ. Ջահուկյան, Գ. Խ. Սարգսյան. Ուրարտու-Հայաստան, Երևան, 1988, էջ 147:

գործել: Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ հիշյալ տեղանուններում արտացոլված է տեղաբնակների լեզվի՝ հայերենի մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակի կեսերին գործող խոսվածքային հատկանիշ¹⁰:

Վաղուց է նկատվել, որ ուրարտերենի *il* հնչյունակապակցությանը հայերենում համապատասխանում է *-եղ-* (հմմտ. *Abiliani ~ Աբեղեանք, QabiluՆi ~ Քաբեղանք, pili – պեղ-եմ*), որի բացատրությունը, կարծում ենք, տալիս է նախագրային հայերենում (մ. թ. ա. II – մ. թ. ա. I հազարամյակներ) ձևավորված մի հնչյունական օրինաչափություն: Հնագույն հայերենը օտար փոխառությունների *L-ն* դարձնում էր կոշտ՝ հետին արտաբերման *η*, որին, ներքին կանոնների համաձայն, ի ձայնավոր նախորդել չէր կարող, և տեղի էր ունենում օտար *il > հայ. եղ* հնչյունափոխություն (հմմտ. *խեթ. Mursilis – Մուշեղ*): Հին հայերենի՝ գրաբարի գրառման ժամանակ՝ *V* դարում, հնչյունական այս օրենքը չէր գործում¹¹: Այն ավելի երկար պահպանվել է մեր որոշ բարբառներում: Բավական հստակ գործառական դրսևորում ունի, օրինակ, Սյունիք-Արցախ տարածքի խոսվածքներում¹²:

Ուրարտերենի և հայերեն բարբառների այսպիսի առնչակցությունների փաստեր էլի կարելի է բերել: Սակայն այս ուղղությամբ անելիքներ դեռ շատ կան:

Քիչ չեն նաև հայ-ուրարտական ձևաբանական ընդհանրություններին վերաբերող դիտարկումները, որոնց վրա հենվելով՝ որոշ հետազոտողներ հաճախ հանգում են հայերենի և ուրարտերենի անմիջական ցեղակցության կամ, ավելի ճիշտ, ուրարտերենը հայերեն համարելու գաղափարին: Վերջին տարիներին այդպիսի մոտեցման առանցքը դարձավ Գ. Ջահուկյանի հոդվածը՝ նվիրված Խալդի աստծուն մեծարող ու նրա հովանավորությամբ գործող ուրարտական տիրակալների արձանագրությունների՝ գրեթե միակերպ, կաղապարային շարադրանքով բառակապակցությունների քննությանը և ստուգաբանությանը (յոթ բառ): Հեղինակը եզրակացնում է. «...հիշյալ բանաձևերի բառապաշարն ու քերականական կառուցվածքը հնարավոր է մեկնել հայերենով, այսինքն՝ այդ բանաձևերը համարել հայոց լեզվի առաջին գրավոր տեքստերը»¹³:

Ինչ խոսք, անվանի գիտնականի առաջարկած այդ, այսպես կոչված, բանաձևերի պատմահամեմատական վերլուծությունը համոզիչ փաստարկների վրա է հենվում: Սակայն Գ. Ջահուկյանը ուրարտերենը հայերեն չի հոչակում, այնինչ դա այսօր անում են, համենայն դեպս, ոչ լեզվաբանները: Նախ հիշենք, որ խոսքն առայժմ վերաբերում է արձանագրությունների կաղապարային բանաձևերին: Իսկ հայերենի և ուրարտերենի նույնացման

¹⁰ Տե՛ս Մ. Աղ ա բ է կ յ ա ն. Սյունիք-Արցախ տարածքի բարբառների պատմական հնչյունաբանություն.– Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, պր. 3, Երևան, 2010, էջ 159:

¹¹ Մ. Աղ ա բ է կ յ ա ն. Հայերենի համեմատական հնչյունաբանության հարցեր.– Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր, Երևան, 1998, էջ 102:

¹² Տե՛ս Մ. Աղ ա բ է կ յ ա ն. Սյունիք-Արցախ տարածքի բարբառների պատմական հնչյունաբանություն, էջ 147:

¹³ Գ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Ուրարտական արձանագրությունների ներածական բանաձևերի հնարավոր հայկական բնույթի մասին.– ՊԲՀ, 2000, -1, էջ 124:

հարցում առավել կարևոր է, կարծում ենք, այդ լեզուների տիպաբանական յուրահատկությունների գուցադրումը:

Գ. Ջահուկյանը գրում է. «Մեր կողմից տրված մեկնաբանության խոցելի կողմն այն է, որ առայժմ բաց է մնում այդ բանաձևերի և «ուրարտական» կոչված տեքստերի բուն առնչությունը»¹⁴: Գ. Ջահուկյանը, փաստորեն, ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ այդ բանաձևերը, եթե, իսկապես, հայերեն են, տիպաբանորեն բուն ուրարտական տեքստերի հետ չեն նույնանում: Իսկ վերջինների լեզուն, ինչպես հայտնի է, ունի էրգատիվ կառուցվածք, այսինքն՝ անցողիկ բայերի սուբյեկտը՝ ենթական, ոչ թե ուղղական, այլ էրգատիվ հոլովով է դրվում: Մինչդեռ հայերենը պահպանել է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին բնորոշ ուղղական - հայցական (սուբինատիվ - ակուզատիվ) կադապարը: Մտքերի լեզվական արտահայտման այս երկու ձևերը խորքային կառուցում նույնանում են՝ հանգելով ակտիվ կառույցի, և մեկից մյուսին անցնելը լոկ ձևային փոփոխություն է արտահայտության պլանում: Այնուամենայնիվ, «Հնդեվրոպական լեզուն առանձին բարբառների տրոհման ժամանակ, որոնք հետագայում ձևավորվեցին՝ որպես ինքնուրույն լեզուներ, վերականգնվում է որպես տիպաբանորեն հայցական (ուղղական) կառուցվածքի միասնական լեզու»¹⁵: Ի դեպ, հնդեվրոպական ընտանիքի ոչ մի անդամ, նույնիսկ էրգատիվ լեզուներով շրջապատված հայերենը, տիպաբանորեն չի փոխվել: Այս փաստը հայերենի և ուրարտերենի՝ հատկապես ձևաբանական առնչակցությունների քննության ժամանակ անտեսել չենք կարող:

Ուրեմն, եթե ընդունենք, որ հիշյալ ուրարտական ներածական բանաձևերը հայերեն են, ապա ինչպիսի՞ բացատրություն դրանք կարող են ունենալ: Հնարավոր է՝ այդ գրությունները Վանի թագավորության տիրակալների հզորության և մեծագույն Աստծու՝ Խալդիի հովանավորությունը վայելելու վերաբերյալ հիշեցումներ են՝ ուղղված տեղի հիմնական բնակչությանը՝ հայերին: Կարելի է ենթադրել նաև, որ այդ բանաձևերը կարևոր ամեն միտք արտահայտելուց առաջ հեղինակի կողմից Աստծուն փառաբանելու պարտադիր նախաբան են: Այս սովորույթը, ի դեպ, այսօր էլ հավատացյալների խոսքում կիրառվում է:

Այսպիսով՝ հենվելով հայ-ուրարտական առնչակցություններին վերաբերող գիտական ուսումնասիրությունների վրա, կարելի է եզրակացնել, որ հայերենը՝ որպես Հայկական բարձրավանդակի տեղաբնակների հնդեվրոպական լեզու, մ. թ. ա. 2-րդ հազարամյակի վերջերից մինչև մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակի կեսերը սերտ շփումներ է ունեցել էրգատիվ կառուցվածքով ոչ հնդեվրոպական ծագման ուրարտերենի հետ: Դրա հետևանքով այդ երկու լեզուներում առաջացել են փոխներթափանցումներ: Հնդեվրոպական նախահայրենիքի տեղակայմամբ զբաղվող հետազոտողներն ավելի ու ավելի են հակվում Փոքր Ասիայի և Մերձավոր Արևելքի տարածքներում

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 128:

¹⁵ Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984, с. 319.

այն տեսնելուն: Ուստի հայերենի և ուրարտերենի ընդհանրությունները

մի մասը, հնարավոր է, ունեն հնագույն ծագում, իսկ որոշ համապատասխանություններ էլ գոյացել են մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակից առաջ:

Նշենք նաև, որ հայերենի և տարածաշրջանի՝ ոչ հնդեվրոպական մեռած լեզուների (խուռիերեն, ասուրերեն, շումերերեն և այլն) զուգադիպումները ոչ միշտ կարող են լինել սլյալ ժողովուրդների անմիջական շփումների արդյունք: Մի մասը, գուցե, միջնորդավորված, այսինքն՝ այլ լեզուների միջոցով կատարված փոխանցումներ են: Չի բացառվում, իհարկե, որ այդպիսի որոշ համապատասխանություններ հանգում են նոստրատիկ լեզվաընդհանրությանը:

ЗАМЕТКИ ПО АРМЯНО-УРАРТСКОЙ ЭТИМОЛОГИИ

МЕЛАДА АГАБЕКЯН

Резюме

При изучении армяно-урартских лексических соответствий некоторые исследователи, в результате неправильного интерпретирования фонетических законов дописьменного периода армянского языка, часто делают необоснованные выводы. Игнорируются, например, такие фонетические законы, как и.-е. *p > арм. С, Ш в инициале слова, и.-е. *l > арм. - (исключая позиции перед *o, *u), в слове *bh, *b, *p > арм. x/bx/h и т. д. Некоторые армяно-урартские морфологические совпадения также служат поводом для идентификации этих языков, но при этом не учитывается их несовместимость по конструкции: армянский имеет номинативную, а урартский – эргативную конструкцию.

OBSERVATIONS ON ARMENIAN-URARTIAN ETYMOLOGY

MELADA AGHABEKYAN

Summary

During the study of Armenian-Urartian lexical correspondences, as a result of the wrong interpretation of the phonetical laws of the pre-literary period of the Armenian language, some authors very often come to baseless conclusions. Certain phonetical laws like I.-E. *p > Arm. Տ, Ս at the beginning of the word, I.-E. *l > Arm. ք, (excluding the positions before *o, *u), *bh, *b, *p > Arm. խ/բխ/հ in the word, etc., are ignored. Some Armenian-Urartian morphological coincidences serve as a kind of reason for the identification of these languages, let alone the inadequacy of their constructions: Armenian has a nominative and Urartian – an ergative language construction.